

De affaire Van Borselen en de consolidatie van de Bourgondische macht in de Nederlanden (1425-1435)¹

ROBERT STEIN

The Borselen Affair and the Consolidation of Burgundian Power in the Netherlands

Over a period of barely three years, Philip the Good, duke of Burgundy, manifested himself as the most important prince of the Low Countries. In the years 1427-1430, he seized the principalities of Hainault, Holland, Zeeland, Brabant and Limburg, which he added to his extensive possessions in Flanders, Artois and Burgundy. In this same period, Philip acquired significant rights to the succession to Luxembourg, which eventually took place in 1444. In this way, he laid the foundation of the later unification of the Low Countries. These political achievements should not conceal the fact that the legitimacy of the Burgundian succession to these principalities was dubious. In November 1432, Philip arrested the mighty Zeeland nobleman Frank van Borselen. The present contribution argues that this arrest allowed Philip to legitimize his position as duke or count in the recently acquired principalities and thereby represents an important step in the consolidation of Burgundian power in the Low Countries.

Inleiding

In oktober 1432 reisde de Bourgondische hertog Filips de Goede plotseling vanuit Vlaanderen naar Holland. Daar aangekomen liet hij de Zeeuwse edelman Frank van Borselen gevangen nemen en naar de burcht van Rupelmonde voeren. Het gerucht ging dat Frank zou worden terechtgesteld, maar een half jaar later werd de edelman onverwacht weer vrijgelaten. De arrestatie leidde tot veel verwarring en speculatie, zowel in de vijftiende eeuw als onder moderne historici. ‘Het zal wel altijd een raadsel blijven waarom Filips zo overdreven reageerde’, merkte H.P.H. Jansen op, maar de meeste historici zijn geneigd de gebeurtenissen in verband te brengen met een geheim huwelijk dat Frank kort tevoren sloot met Jacoba van Beieren.² In dit artikel zal ik aanvoeren dat de arrestatie niet te maken had met een geheim huwelijk, maar plaatsvond op een cruciaal moment in de vorming van de Bourgondische staat.

¹ Ik ben veel dank verschuldigd aan mijn collega's Antheun Janse, Arie van Steensel en Sophie Vehmeijer voor hun kritische opmerkingen.

² H.P.H. Jansen, ‘Holland-Zeeland 1433-1482’, in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden IV* (Haarlem 1980) 271-291, aldaar 271.

Tussen 1427 en 1430 vergrootte Filips de Goede, die regeerde van 1419 tot 1467, de omvang van het Bourgondische bezit in de Nederlanden van ruim 15.000 km² tot 40.000 km². In een razendsnel tempo voegde hij het ene na het andere vorstendom toe aan zijn bezittingen. De Standenvergaderingen van Henegouwen, Holland en Zeeland, Namen, Brabant en Limburg toonden zich bereid de hertog te aanvaarden als bestuurder, als hertog, als graaf, als voogd of als ruwaard.³ In dezelfde periode legde Filips ook de basis voor de latere verwerving van het omvangrijke hertogdom Luxemburg, met een oppervlakte van nog eens 11.000 km². Terwijl zijn bezittingen eerder vrijwel alle binnen het koninkrijk Frankrijk lagen, verwierf de hertog nu een groot aantal vorstendommen binnen het Duitse Rijk, waardoor de Bourgondische staat zich manifesteerde als een belangrijke factor in de internationale politiek.

Anno 1430 was Filips de Goede weliswaar *de facto* heerser over een groot aantal nieuwverworven vorstendommen, maar *de jure* mankeerde er van alles aan zijn aanspraken. Henri Pirenne spreekt in dit kader over ‘des droits fort contestables’.⁴ Ook Filips’ tijdgenoten waren zich daarvan bewust. Rooms-koning Sigismund (1410-1437), hoogste autoriteit binnen het Duitse Rijk, vocht de positie van het Bourgondische huis aan in Brabant, Limburg, Henegouwen, Holland en Zeeland. Hetzelfde deden Lodewijk van Hessen, Filips’ achterneven Karel en Jan van Nevers en nog vele anderen.

Een aantal directe of aangetrouwde verwanten van Filips de Goede maakte eveneens aanspraak op de opvolging in de nieuwe gewesten en daarmee ondergroeven zij diens positie in de ogen van onderdanen en buitenstaanders. Zo bedreigden zij de lang gekoesterde eenheid van de Bourgondische dynastie, en hun optreden kon leiden tot maatschappelijke onrust in gebieden waar het Bourgondische gezag nog nauwelijks was geconsolideerd. Neutralisering van hun aanspraken, en tegelijkertijd versterking van de eigen legitimiteit, was dus noodzakelijk.⁵ In een betrekkelijk korte periode tussen 1432 en 1435 slaagde Filips de Goede erin zijn belangrijkste binnenlandse mededingers te elimineren door ze hun aanspraken te ontfutselen. Dit proces staat centraal in het volgende artikel. Ik zal aanvoeren dat de arrestatie van Frank van Borselen een draaipunt vormde, niet in de feitelijke machtsuitbreiding, maar wel in de

³ Robert Stein, ‘Stände und Staat in den Niederlanden’, in: Rainer C. Schwinges, Christian Hesse en Peter Moraw (eds.), *Europa im späten Mittelalter. Politik - Gesellschaft - Kultur* (Historische Zeitschrift. Beiheft 40; München 2006) 205-235. Voor Henegouwen: Léopold Devillers, *Cartulaire des comtes de Hainaut, de l'avènement de Guillaume II à la mort de Jacqueline de Bavière* (6 dln.; Brussel 1881-1896) IV, 602-604; voor Holland en Zeeland: J.G. Smit, *Vorst en onderdaan. Studies over Holland en Zeeland in de late middeleeuwen* (Leuven 1995) 183-198; voor Namen: H. Douxchamps, ‘La vente du comté de Namur à Philippe le Bon (16 janvier 1421)’, *Annales de la Société Archéologique de Namur* 65 (1987) 119-169, aldaar 168; voor Brabant en Limburg: André Uyttebrouck, *Le gouvernement du duché de Brabant au bas moyen-âge (1356-1430)* (Brussel 1975) 521-523.

⁴ Henri Pirenne, *Histoire de Belgique des origines à nos jours* (tweede druk, 7 dln.; Brussel 1909-1932) II, 159.

⁵ Voor de betekenis van legitimiteit voor een vorst, zie: Bernard Guenée, *L'Occident aux XIVe et XVe siècles. Les États* (Parijs 1987) 134-136.

onderbouwing van Filips' positie als heerser in de zojuist verworven gebieden.

Kaart van de Nederlanden, eerste helft van de vijftiende eeuw (Bron: L. Beheydt, Één en toch apart. Kunst en cultuur van de Nederlanden (Lewven 2002) 45)

De aanspraken van Filips de Goede

Het toeval speelde een grote rol bij de Bourgondische machtsuitbreiding in de Nederlanden. In een heel korte periode overleden de belangrijkste Nederlandse vorsten zonder volwaardige erfgenamen na te laten. Dat gold voor het relatief onbeduidende Naamse huis, maar ook voor de veel belangrijkere Brabantse en Beierse vorstenhuizen. In 1429 overleed de bejaarde Jan III van Dampierre, graaf van Namen (1418-1429), in 1430 stierf Filips van St.-Pol, hertog van Brabant en Limburg (1427-1430) onder verdachte omstandigheden, en in 1436 werd Jacoba van Beieren, voorheen gravin van Henegouwen, Holland en Zeeland, slachtoffer van de tuberculose. Met het overlijden van deze vorsten kwam de troon van zes verschillende vorstendommen vacant.

Terwijl we tegenwoordig met grote precisie een hiërarchie in de vorstelijke opvolging vaststellen, was dat in de late middeleeuwen bepaald niet het geval. Er was slechts één algemeen-aanvaarde regel: een zoon kon zijn vader opvolgen. Volgens het erfrecht in de Nederlandse vorstendommen konden

eventueel ook dochters opvolgen, of kon opvolging verlopen langs vrouwelijke lijn, maar volgens het Duitse leenrecht, dat ook van toepassing was in de meeste gewesten van de Nederlanden, kon de keizer bij het ontbreken van mannelijke erfgenamen vrijelijk beslissen over toewijzing van het vorstendom.⁶ De vorsten in de Nederlanden lieten zich meestal niet al teveel gelegen liggen aan de rechten of wensen van de keizer. In hun visie waren de gewesten privé-bezit, dat zij met testament, gift of verdrag vrij konden vermaken, weg-schenken of vervreemden.⁷ Er bestond dan ook een levendige handel in vorstelijke rechten. In ruil voor politieke, militaire of financiële steun, of in samenhang met een voorgenomen huwelijk, waren de hertogen en graven maar al te graag bereid om opvolgingsrechten aan een buurman over te dragen. Uiteraard leidde dit tot eindeloze procedures, soms tot oorlogen, die in veel gevallen uitsluitend werden gevoerd om de rechten zo goed mogelijk te gelde te maken.

Aanvankelijk toonden de rooms-koningen en keizers zich krachteloos in hun politiek met betrekking tot de noordwestelijke rijkdelen, maar dat veranderde juist op het moment dat de Bourgondische expansie plaatsvond. Rooms-koning, later keizer, Sigismund propageerde een ambitieus beleid tot herstel van de rijksrechten in de Nederlanden en hij verzette zich vooral tegen de uitbreiding van de 'Franse' invloed die de Bourgondische hertogen in zijn ogen belichaamden. Sigismund werd echter niet alleen gedreven door vorstelijk plichtsbef. Als hoofd van het Luxemburgs-Boheemse huis meende hij ook zelf aanspraak te kunnen maken op de troon van verschillende Nederlandse gewesten.⁸

Henegouwen, Holland en Zeeland

Achteraf kunnen we stellen dat het dubbelhuwelijk van 1385 cruciaal was voor de verwerving van Henegouwen, Holland en Zeeland door het Bourgondische huis. Jan zonder Vrees, kroonprins, later hertog van Bourgondië (1404-1419), huwde met Margaretha van Beieren (1363-1424), Willem VI van Beieren, kroonprins, later graaf van Henegouwen, Holland en Zeeland (1404-1417), met Margaretha van Bourgondië. Toen het werd gesloten was dit huwelijk vooral van diplomatieke betekenis: een politieke vereniging tussen het huis Bourgondië, op dat moment in het bezit van Vlaanderen en Artesië, en het huis Beieren, heerser over Henegouwen, Holland en Zeeland.⁹ Wat begon als een sprookjeshuwelijk, ontpopte zich veertig jaar later als een nachtmerrie,

⁶ K.-F. Krieger, *Die Lehnshoheit der deutschen Könige im Spätmittelalter (ca. 1200-1437)* (Aalen 1979) 331-350; Robert Stein, 'Recht en territorium. De Lotharingse ambities van Filips de Goede', *De zeventiende eeuw* 21 (2005) 51-79.

⁷ Uyttebrouck, *Gouvernement*, 130-136.

⁸ C.A.A. Linssen, 'Keizer Sigismund, opperleenheer in de Nederlanden', in: D.E.H. de Boer en J.W. Marsilje (eds.), *De Nederlanden in de late middeleeuwen* (Utrecht 1987) 326-353.

⁹ D.E.H. de Boer, 'Berekening of toeval. Clustering als permanente in de middeleeuwse geschiedenis der Nederlanden', in: S.C. Derks (ed.), *Nederland in de wereld* (Den Haag en Amsterdam 2002) 71-86, aldaar 85.

toen de kinderen die eruit voortkwamen als doodsvijanden tegenover elkaar stonden, strijdend om de macht in de drie graafschappen. Maar uiteindelijk zou de met het dubbelhuwelijk beklonken verwantschap met het Hollandse huis ook de legitimatie voor Filips' opvolging verschaffen.

Aanvankelijk wees niets op deze uitkomst. Rond 1400 beschouwde het Bourgondische huis zich niet als kandidaat voor de erfopvolging in Henegouwen, Holland en Zeeland en tot 1417 leefden beide geslachten meestal in goede harmonie samen.¹⁰ Het overlijden van Willem VI op 31 mei 1417 vormde echter de inleiding tot de dramatische ontwikkelingen. Willem overleed zonder mannelijk nageslacht. In Henegouwen, noch in Holland en Zeeland, bestonden formele bezwaren tegen vrouwelijke erfopvolging, maar blijkbaar voorvoelde hij dat er wel eens problemen konden ontstaan en nog tijdens zijn leven liet hij de Hollandse edelen en steden beloven om zijn enige dochter Jacoba na zijn dood te erkennen als gravin.¹¹

Kort na het overlijden van Willem werden voorbereidingen getroffen voor het huwelijk van Jacoba met hertog Jan IV van Brabant (1415-1427). Het huwelijk, zeer gewenst door de Bourgondische hertogen, had een typisch politiek karakter, het leek een garantie te vormen voor de handhaving van de Bourgondische invloedssfeer. Er was echter een praktisch probleem. De beide echtelieden waren in tweede graad aan elkaar verwant en pauselijke dispensatie was noodzakelijk. Die kwam er ook. Op 22 december 1417 bepaalde Martinus V dat de bloedverwantschap geen beletsel mocht vormen voor een verbintenis. Twee weken later echter, onder druk gezet door rooms-koning Sigismund, zag de heilige vader zijn dwalingen in, en herriep de dispensatie. De originele brief van de revocatie bereikte het echtpaar echter niet, en evenmin een gemaakte kopie. Wel was Jacoba's oom Jan van Beieren, tegenstander van het huwelijk, zo vriendelijk een kopie te maken van zijn eigen exemplaar, maar dat kon geen indruk maken op de omgeving van het bruidspaar. Met indecente haast werd voortgang gegeven aan de bruiloft en in de nacht van 10 op 11 maart 1418 'besliep die hertoghe miere vrouwe'.¹²

¹⁰ Noch in het huwelijksverdrag voor het dubbelhuwelijk, noch in de Bourgondische verdelingsverdragen van 1386, 1393 en 1401 werd melding gemaakt van eventuele Bourgondische aanspraken op de drie graafschappen: zie: Magdi Tóth-Ubbens, 'Een dubbel vorstenhuwelijk in het jaar 1385', *Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden* 19 (1964-1965); Arlette Graffart en André Uyttebrouck, 'Quelques documents inédits concernant l'accession de la Maison de Bourgogne au duché de Brabant (1395-1404)', *Bulletin de la Commission royale d'histoire* 137 (1971) 86-91.

¹¹ Binnenkort verschijnt een nieuwe biografie van Antheun Janse, *Jacoba. Pion voor een dame* (Amsterdam 2009), waarin aandacht wordt besteed aan veel van de hier besproken gebeurtenissen. Zie verder: J.A.M.Y. Bos-Rops, J.G. Smit en E.T. van der Vlist (eds.), *Holland bestuurd. Teksten over het bestuur van het graafschap Holland in het tijdvak 1299-1567* (Den Haag 2007) 174; Devillers, *Cartulaire des comtes de Hainaut* IV, 158; vergelijk: Th. van Riemsdijk, *De opdracht van het ruwaardschap van Holland en Zeeland aan Philips van Bourgondië* (Amsterdam 1906) 14; Smit, *Vorst en onderdaan*, 152-157.

¹² Van Riemsdijk, *Opdracht*, 10-12, voor de boeiende latere diplomatieke lotgevallen van de dispensatie, *ibidem*, 21-23, 29-32, 46-47 en 50; citaat: J.F. Willems en J.H. Bormans (eds.), *De*

Voor de latere ontwikkelingen is de status van Jan IV als echtgenoot van belang. Weliswaar voerde hij na zijn huwelijk de grafelijke titels van Henegouwen, Holland en Zeeland, maar in feite trad hij daar slechts op als Jacoba's echtgenoot en voogd.¹³ De Brabantse hertog excelleerde niet in daadkracht en moed en tijdens de rest van zijn leven getroostte hij zich grote moeite om van zijn verantwoordelijkheden ten aanzien van Holland en Zeeland af te komen, in weerwil van Jacoba's verzet en in weerwil van de publieke verontwaardiging. Onder invloed van politieke facties en gedwongen door geldnood, verpandde hij in 1420 buiten medeweten van Jacoba Holland en Zeeland voor een periode van twaalf jaar aan haar oom Jan van Beieren. Henegouwen bleef onder Brabants bestuur. Jacoba vluchtte daarop weg van het Brabantse hof en vervoegde zich bij een veel daadkrachtiger partner, Humphrey van Gloucester (1414-1447), de broer van de Engelse koning Hendrik V. Vanaf november 1420 bestreed zij de geldigheid van haar huwelijk met Jan IV (de paus had de dispensatie immers ingetrokken ...) en daarmee betwistte zij Jans competentie om namens haar beslissingen te nemen, en vooral de verpanding van beide gewesten aan haar oom.

Anonieme miniatuur uit 1438 van het huwelijk en Jan IV en Jacoba van Beieren (Bron: Algemeen Rijksarchief Brussel, Fonds Manuscrits divers 983, fo. 326ro.)

Brabantsche Yeesten of rijmkronijk van Brabant (3 dln.; Brussel 1839-1869) III, boek VII, vers 8120.

¹³ Uyttebrouck, *Gouvernement* I, 112. Zie voor de status van Jan de eis, gesteld bij het verdrag van Sint-Maartensdijk, dat de verpanding van de graafschappen ook door Jacoba zou worden erkend: Van Riemsdijk, *Opdracht*, 17-18.

Na de dood van Jan van Beieren in januari 1425 vervielen Holland en Zeeland formeel gesproken weer aan Jacoba. Nu werd haar huwelijk met Jan IV opnieuw van cruciaal belang: hadden zij nu een rechtsgeldig huwelijk gesloten of niet? Mocht Jan IV optreden als haar voogd? Was hij, kortom, legitiem bestuurder van Henegouwen, Holland en Zeeland? De Brabantse hertog wachtte het antwoord op deze vragen niet af. Op 1 juni 1425 sloot hij het verdrag van Douai met Filips de Goede. Daarin legden beide vorsten vast dat Jan onder Bourgondisch toezicht het bestuur over Henegouwen zou voeren.¹⁴ Anderhalve maand later, op 19 juli 1425 volgde het verdrag van Mechelen, waarmee hij Filips de Goede voor een periode van twaalf jaar benoemde tot ruwaard in Holland en Zeeland. Na die twaalf jaar kon Jacoba, of haar erfgenaam, Holland en Zeeland weer loskopen voor een bedrag van 140.000 kronen. Waren al deze afspraken geldig? Volgens Filips de Goede en Jan IV wel, de Brabantse hertog trad toch op als Jacoba's echtgenoot en voogd? Volgens Jacoba niet, zij was immers nooit gehuwd geweest met Jan IV? In de praktijk stelde het verdrag Filips in staat om het bestuur in Holland en Zeeland op zich te nemen.

Gesteund door haar moeder Margaretha van Bourgondië stelde Jacoba zich teweer. Sedert de dood van haar echtgenoot Willem VI in 1417 was Margaretha schijnbaar in de politieke luwte beland. In de praktijk bemoeide zij zich echter intensief met de strijd om de erfenis van haar dochter.¹⁵ Drie jaar lang bestreden beiden de Bourgondische machtsovername in een moedige poging de gewesten terug te winnen. Jacoba's verzet en Margaretha's steun mochten echter niet baten. Na de dood van Jan IV op 17 april 1427 huldigden de Staten van Henegouwen Filips de Goede in als voogd van Jacoba van Beieren, die overigens formeel wel de grafelijke titel behield. Tegelijkertijd beloofden zij Jacoba niet, en Filips wel te gehoorzamen als 'nostre prince et droiturier seigneur'.¹⁶ In Holland en Zeeland verliepen de zaken evenmin naar wens van

¹⁴ T.S. Jansma, *Raad en Rekenkamer tijdens hertog Philips van Bourgondië* (Utrecht 1932) 56-57; W. Prevenier en J.G. Smit (eds.), *Bronnen voor de geschiedenis der dagvaarten van de Staten en steden van Holland voor 1544 I, 2. 1276-1433. Teksten* ('s-Gravenhage 1987) respectievelijk 657 en 661. Uitgave: Emond de Dynter, *Chronica nobilissimorum ducum Brabantiae ac regum Francorum*, P.F.X. de Ram (ed.) (4 dln.; Brussel 1854-1860) III, 456-458.

¹⁵ Margaretha's betrokkenheid wordt duidelijk bij een curieuze episode in 1426. Op 6 december van dat jaar werd in het Zoniënwood nabij Brussel ene Jean Chevalier gearresteerd, terwijl hij de jagende hertog Jan IV bespiedde. Na langdurige tortuur kwam hij met het volgende verhaal: in opdracht van Margaretha moest hij de Brabantse hertog gevangen nemen en overbrengen naar haar hof in Le Quesnoy. Om te voorkomen dat de hertog weg zou lopen had zij een speciale halsband besteld om hem vast te leggen. Jan zou vervolgens per notariële akte moeten beloven afstand te doen van zijn rechten op Henegouwen, Holland en Zeeland. Pas als de Brabantse onderdanen daar ook mee instemden, zouden ze hun hertog terugkrijgen. Indien uitgevoerd, zou deze onderneming de geldigheid van de verdragen van Douai en Mechelen ondergraven en daarmee de twijfel aan de legitimiteit van het Bourgondische bewind in Holland en Zeeland versterken. *Brabantsche Yeesten* boek VII, vers 16845-16858; vergelijk De Dynter, *Chronica* III, 479.

¹⁶ Robert Wellens, 'Les États et l'accession de Philippe le Bon au gouvernement du comté de

de gravin. Op 3 juli 1428, in de steek gelaten door haar eigen onderdanen, door haar echtgenoot Humphrey, door de heilige vader in Rome – die uiteindelijk toch inzag dat er geen beletselen waren geweest voor haar huwelijk met de inmiddels overleden Jan IV – en door de oorlogsgod Mars, zag zij zich gedwongen de Zoen van Delft te sluiten: letterlijk een verzoening met haar belangrijkste tegenstanders, de Kabeljauwse edelen en steden. In het eerste artikel van dit vredesverdrag belooft Jacoba af te zien van verdere pogingen haar huwelijk met Jan IV nietig te laten verklaren. Zo bevestigt zij Filips' ruwaardschap en het Bourgondische bestuur over Henegouwen, Holland en Zeeland. In een gelijktijdige oorkonde erkent zij het erfrecht van Filips de Goede, als 'droit hoir et heritier' als zij zonder kinderen zou overlijden.¹⁷

In de literatuur wordt de Zoen van Delft meestal beschouwd als de definitieve incorporatie van Holland en Zeeland in de Bourgondische unie. In feite is dat maar ten dele het geval. Weliswaar had Filips de Goede in 1428 een sterke machtspositie opgebouwd in Henegouwen, Holland en Zeeland, maar zijn juridische positie was niet sterk: te zeer was hij afhankelijk van de rechten die Jacoba verpersoonlijkte. Nog steeds gold zij als 'erfachtige ende rechte lantsvrouwe' van de drie gewesten, en Filips slechts als 'oir ende ruwaert'. Een eventueel vierde huwelijk van Jacoba – en mogelijk daaruit voortspruitende erfgenamen – zou de situatie dramatisch veranderen. Alleen wanneer Jacoba geen kinderen zou krijgen kwam Filips als erfgenaam in aanmerking. Natuurlijk hield Filips ook wat dat betreft graag de touwtjes in handen; met de Zoen van Delft kreeg hij inspraak in de partnerkeuze van Jacoba. Een nieuw huwelijk mocht zij alleen sluiten met toestemming van Filips de Goede, van haar moeder Margaretha en van de drie Staten van haar gewesten.

Alvorens in te gaan op de afloop van de ontwikkelingen, de consolidatie van de Bourgondische macht in Henegouwen, Holland en Zeeland door Filips de Goede, is het noodzakelijk een blik in zuidelijke richting te werpen. Ook bij Filips' verwerving van Brabant speelde Jacoba's moeder Margaretha van Bourgondië namelijk een belangrijke rol.

Brabant en Limburg

Op 4 augustus 1430 overleed onverwacht de kinderloze Filips van St.-Pol, hertog van Brabant en van het geassocieerde, veel kleinere Limburg. Onmiddellijk meldden zich tal van pretendentes. De uiteindelijke beslissing over de opvolging moest worden genomen door de Staten van Brabant. Het kostte hen lange tijd om klaarheid te brengen in de wirwar van rechten, pretenties, dreigementen, partijgangers, lobbyisten en gezanten. Twee maanden lang stond het gebalsemd lichaam van de overleden hertog als symbool van de onsterfelijke Brabantse hertogsmacht opgebaard in de Leuvense burchtkapel, terwijl de Staten delibereerden over het lot van het hertogdom.¹⁸ Op 5 oktober 1430

Hainaut', in: Jean-Marie Cauchies en Jean-Marie Duvosquel (eds.), *Recueil d'études d'histoire hainuyère offertes à Maurice A. Arnould* (Mons 1982) 101-108, aldaar 107-108.

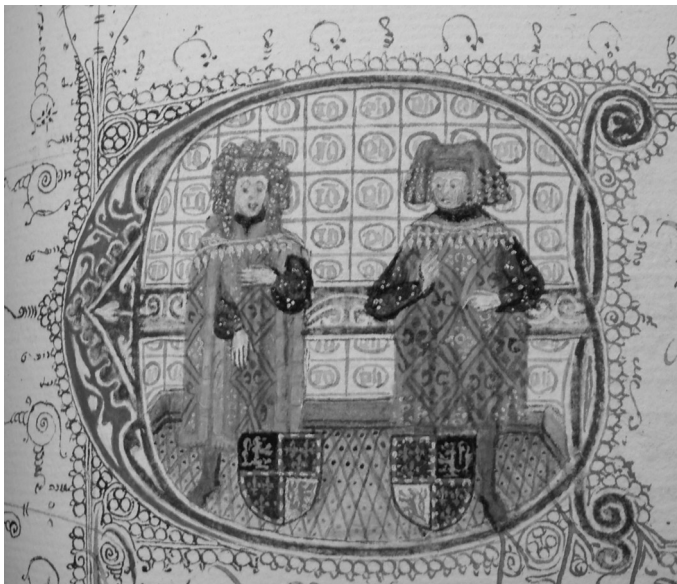
¹⁷ De Zoen van Delft en de erkenning werden beide recent heruitgegeven in: Bos-Rops, *Holland bestuurd*, 232-239, 247-248.

bezwoer Filips de Goede de Blijde Inkomst, de Brabantse grondwet, en van dat moment af aan was hij hertog van wat formeel heette Nederlotharingen, Brabant en Limburg – de praktische machtsuitoefening beperkte zich tot de beide laatstgenoemde hertogdommen. Maar was Filips ook rechtmatig erfgenaam?

De overwinnaar kon enerzijds wijzen op zijn dynastieke rechten. Hij was via zijn vader Jan zonder Vrees, zijn grootmoeder Margaretha van Male en zijn overgrootmoeder Margaretha van Brabant de meest directe mannelijke afstameling van Jan III (1312-1355), de laatste mannelijke hertog van het Brabantse huis (zie Stamboom I). Bovendien was hij een volle neef van de overleden hertog en dus in de vierde graad aan hem verwant. Anderzijds kon de Bourgondische hertog zich beroepen op het feit dat Filips van St.-Pol hem in 1427 in zijn testament had aangeduid als erfgenaam in Brabant en Limburg.¹⁹

Anonieme miniatuur uit 1438 van de Brabantse hertogen Jan IV (1415-1427) en Filips van St.-Pol (Bron: Algemeen Rijksarchief Brussel, Fonds Manuscrits divers 983, fo. 301ro.)

Tante Margaretha van Bourgondië, de moeder van Jacoba, was zijn belangrijkste tegenspeelster. Nu, anno 1430, bij de discussie over de Brabantse

¹⁸ Robert Stein, *Politiek en historiografie. Het ontstaansmilieu van Brabantse kronieken in de eerste helft van de vijftiende eeuw* (Leuven 1994) 167-169.

¹⁹ J. Bertholet, *Histoire ecclésiastique et civile du duché de Luxembourg et comté de Chiny IV Depuis Wenceslas, premier duc de Luxembourg VIII* (Luxemburg 1743) v-vi; Vergelijk: Alphonse Verkooren, *Inventaire des chartes et cartulaires du Luxembourg* (5 dln.; Brussel 1914-1921) IV, 198-199; Algemeen Rijksarchief Brussel (ARAB), Fonds Rekenkamer (RK) 131, fo. 159.

erfenis, bracht zij duidelijk en overtuigend naar voren dat zij behoorde tot de derde – en niet de vierde – generatie na Jan III; bovendien was zij als tante in de derde – en niet de vierde – graad verwant aan de overleden hertog (zie Stamboom I). Aangezien in Brabant opvolging door vrouwen mogelijk was – daarvoor bestonden verschillende precedentes – was zij de rechtmatige erfgenaam, zo meende zij. Zelfs de Bourgondische hofschrijver Georges Chastellain moest toegeven dat Margaretha beschikte over substantiële aanspraken.²⁰

Bij hun beslissing over de opvolging in Brabant lieten de Staten zich in 1430 maar ten dele leiden door zuiver juridische overwegingen. De wenselijkheid van een opvolging door Margaretha was dubieus. De Staten zullen zich hebben gerealiseerd dat Margaretha inmiddels 55 jaar oud was en slechts beschikte over één dochter, die in het hertogdom wel een onvergetelijke, maar bepaald geen positieve indruk had achtergelaten. Bovendien waren zij ongetwijfeld nog niet vergeten dat Margaretha enkele jaren eerder had gepoogd Jan IV gevangen te laten nemen in een poging de erfenis van Jacoba te redden.²¹ Belangrijker was, dat zij rekening moesten houden met binnenlandse machtsfactoren, vooral met de omvangrijke Bourgondische factie in het hertogdom en binnen het gewestelijke bestuur. De keuze voor Filips de Goede lag dan ook voor de hand.

Op 5 oktober 1430 erkenden de Brabantse Staten Filips de Goede, maar Margaretha zat niet bij de pakken neer. In een ongedateerde brief aan Filips de Goede – gezien de bewoordingen geschreven kort na de afwijzing van haar claims – deed ze haar beklag over de gang van zaken. Tussen de regels werkt ze Filips op zijn gemoed door hem te verwijten dat hij zijn taak als beschermer van haar, als zijn tante en als arme weduwe, niet ter harte neemt, ‘aengesien dat ic u muye bin ende wedewevrouwe, die gij na uwen groten herlicheiden sculdich sijt te beschermen’, om vervolgens voor te stellen de zaak voor te leggen aan een goed-geïnstrueerde en zeer geleerde commissie. Mocht Filips in het gelijk worden gesteld, dan kon hij de Brabantse hertogstitel in ieder geval bezitten zonder een bezwaard gemoed, ‘sonder last van consciencie’.²² Het bezit van het hertogdom bleek voor Filips belangrijker dan zijn gemoedsgesteldheid, en hij ging dan ook niet in op dit voorstel. Zoals we zullen zien, zou de relatie tussen beiden in de volgende jaren verder verslechteren.

De verwerving van Brabant brengt ons op een derde, laatste erfrechtelijke kwestie die terzelfder tijd speelde, en die nauw verknoot was met de verwickelingen in zowel Brabant, als in Henegouwen, Holland en Zeeland, zij het op een heel andere wijze.

Luxemburg

De omstandigheden in het hertogdom Luxemburg – formeel moeten we spreken over het hertogdom Luxemburg, het graafschap Chiny en de voogdij

²⁰ Georges Chastellain, *Oeuvres*, J.B.M.C. Kervyn de Lettenhove (ed.) (8 dln.; Brussel 1863-1866) II, 77-83.

²¹ Zie noot 15.

²² Nationaal Archief (NA), Fonds Graven van Holland 58.

van de Elzas – weken in de jaren dertig van de vijftiende eeuw af van die in de overige Bourgondische gewesten.²³ In deze periode oefende Filips de Goede hier nog geen effectieve macht uit. Bovendien waren de Luxemburgers, in tegenstelling tot de inwoners van de andere gewesten, in meerderheid gekant tegen het Bourgondische huis. Desondanks slaagde Filips er in deze periode in een belangrijke stap te zetten op weg naar de uiteindelijke annexatie.

Bij de verwerving van Luxemburg speelde Elizabeth van Görlitz (1390-1451) een hoofdrol. Zij werd geboren als nichtje van de notoire dronkelap Wenceslas van Bohemen (zie Stamboom II).²⁴ Steeds meer bedreigd in zijn politieke ambities, onder andere door zijn broer, de eerder genoemde rooms-koning Sigismund, besloot Wenceslas steun te zoeken bij het rijke en machtige Bourgondische huis. Daartoe huwelijkte hij Elizabeth uit aan de veel oudere weduwnaar Antoon, hertog van Brabant (1404/1406-1415). Op 13 augustus 1411 bepaalde hij dat Elizabeth en Antoon het hertogdom Luxemburg *cum annexis* in beheer zouden krijgen. Mocht Elizabeth kinderloos overlijden, dan zouden Antoon en zijn erfgenamen recht hebben op een afkoopsom van 120.000 Rijngulden, te betalen door het Luxemburgs-Boheemse huis; Luxemburg gold hiervoor als onderpand. Gezien de precaire financiële situatie van die dynastie was de kans op lossing van het pand verwaarloosbaar.

Na de dood van Antoon in 1415 gold Elizabeth nog altijd als beheerder van Luxemburg. Aanvankelijk verbleef zij nog aan het Brabantse hof, maar al spoedig raakte zij gebrouilleerd met de daar oppermachtige Bourgondische factie en in de zomer van 1416 vertrok zij naar Luxemburg.²⁵ Op instigatie van oom Sigismund, hertrouwde zij in 1418 met Jan van Beieren (1389/1420-1425). Hoewel de afkoopsom van 120.000 Rijngulden nog steeds niet was voldaan aan de erfgenamen van hertog Antoon, kreeg Elizabeth opnieuw het hertogdom Luxemburg als huwelijksgift mee. Samen met Jan van Beieren heerste zij vervolgens over Holland, Zeeland en Luxemburg, en na diens dood in 1425 bestuurde zij zelfstandig het laatstgenoemde gewest. Vanaf de dood van Jan van Beieren bezat zij bovendien een omvangrijke douarie in het zuidelijk grensgebied van Holland, bestaande uit Voorne, Gorinchem, het Land van Arkel en enkele kleinere goederen.²⁶

In 1427 volgde een ingewikkeld spelletje poker met hoge inzet. Laten we de chronologie van de ontwikkelingen volgen. Op 14 maart 1427 sloten Filips de Goede en Elizabeth van Görlitz het verdrag van Dordrecht. Filips schonk haar een bedrag van 3.000 Hollandse schilden en nam de bestaande schulden over die rustten op haar weduwgoed in Holland. In ruil daarvoor droeg de hertogin hem al haar rechten over op Luxemburg, Chiny en de Elzas, die, zo verzekerde zij, hem zouden toevallen als zij zonder erfgenamen mocht

²³ Richard Vaughan, *Philip the Good. The Apogee of Burgundy* (Woodbridge 2002) 274-282.

²⁴ Voor korte biografieën van Elizabeth: R. Petit, 'Elisabeth von Görlitz', *Lexikon des Mittelalters* III (München en Zürich 1986) 1835-1836; Émile Varenbergh, 'Elisabeth de Gorlitz', *Biographie nationale de Belgique* (28 dln.; Brussel 1866-1944) IV, 548-552.

²⁵ Zie het relaas in de *Brabantsche Yeesten*, boek VII, vers 6072-6310.

²⁶ J.A.M.Y. Bos-Rops, *Graven op zoek naar geld. De inkomsten van de graven van Holland en Zeeland, 1389-1433* (Hilversum 1993) 189-190.

overlijden. Zij voorzag geen problemen met Filips van St.-Pol over de nog uitstaande 120.000 Rijns gulden.²⁷ De afwikkeling van de aanspraken van de Brabantse hertog verliep evenwel minder soepeltjes dan Elizabeth had verwacht. Enkele maanden na zijn inhuldiging tot hertog van Brabant, op 27 juni 1427, gaf Filips van St.-Pol opdracht om haar gevangen te nemen, opdat zij zich zou verantwoorden voor de schepenbank van Zandhoven.²⁸

Het proces liep succesvol af voor de Brabantse hertog. Op 3 september 1427 vond in Lier een grote rechtenruil plaats met Filips de Goede, die aan hem zijn kort tevoren verworven rechten op Luxemburg overdroeg. Die kreeg de Brabantse hertog natuurlijk niet voor niets. Zoals we eerder zagen, moest hij in ruil voor deze toezegging Filips de Goede aanduiden als zijn erfgenaam in Brabant en Limburg – zijn zojuist verkregen rechten op Luxemburg werden hier eveneens bij gevoegd. Voor Elizabeth bleef uiteindelijk ook nog wat over: zij werd ontslagen van verdere rechtsvervolging voor de schepenbank van Zandhoven.²⁹ Later, in 1433, zou Filips de Goede zijn rol bij de arrestatie van Elizabeth in een veel bescheidener daglicht plaatsen en aanvoeren dat hij slechts zijn arme tante in haar nood te hulp was geschoten, en zich belangeloos voor haar had ingezet door afstand te doen van zijn rechten.³⁰ In weerwil van zijn altruïstische pretenties, vervolgde Filips de Goede maar al te graag zijn Luxemburgse aanspraken toen Filips van St.-Pol op 4 augustus 1430 overleed. Hij kon nu opvolgen in Brabant en hij kon bovendien zijn rechten doen gelden in Luxemburg. In dit geval had de Bourgondische hertog echter buiten de waard gerekend, of beter gezegd, buiten de waardin. Eind oktober 1429 vertrok Elizabeth van Görlitz uit Brielle naar het oosten, eerst naar Gelre en op 22 maart 1430 naar Neurenberg. Daar onderhield zij zich vijf maanden lang diepgaand met haar oom, rooms-koning Sigismund, die aanbood haar en het hertogdom Luxemburg te beschermen. Met graagte aanvaardde Elizabeth het aanbod en zo keerde zij zich af van het Bourgondische huis.³¹

²⁷ Fr.-X. Würth-Paquet, 'Table chronologique des chartes et diplômes relatifs à l'histoire de l'ancien pays de Luxembourg. Règne de Sigismund', *Publications de la section historique de l'Institut royal grand-ducal de Luxembourg* 26 (1871) 1-217, aldaar 37 nr. 149; Verkooren, *Inventaire ... Luxembourg* IV, 196-197 nr. 1606.

²⁸ ARAB, Fonds RK 5, fo. 149ro. De arrestatie: ARAB, Fonds RK 5, fo. 2vo.; vergelijk Alphonse Verkooren, *Chartes et cartulaires des Duchés de Brabant et de Limbourg et des Pays d'Outre-Meuse* III, 3 (Brussel 1989) 1427-1430 dd. 3 september 1427; A.M.C. van Asch van Wijck, 'Oorkonden uit het archief van Buren', *Codex diplomaticus Neerlandicus* 2e serie I 1e afdeling (1852) 1-292, aldaar 138-139. Nu NA, Fonds Nassause Domeinraad, inv. nr. 754.1190.

²⁹ Zie noot 19.

³⁰ NA, Fonds Hof van Holland 1, fo. 129vo.-130ro. In A.S. de Blécourt en E.M. Meijers, *Memorialen van het Hof (den Raad) van Holland, Zeeland en West-Friesland, van den secretaris Jan Rosa* (Haarlem 1929) 72-73 nr. 154 werd 'mijnre vrouwe van Beyeren ende van Luczemburg' ten onrechte geïdentificeerd als Jacoba van Beieren.

³¹ Zie voor de diplomatieke verwickelingen: Würth-Paquet, 'Table chronologique ... Règne de Sigismund', 53 nr. 229, 55 nr. 237, 58-59 nr. 251, 82-85 nr. 377. Zie voor de overgang van Elizabeth naar het anti-Bourgondische kamp ook het verdrag van Filips de Goede met Adolf van Gulik van 13 november 1431, waarin Adolf belooft hulp te verlenen bij het verzilveren

Wanneer we de toestand circa 1430 overschouwen, kunnen we samenvattend stellen dat Henri Pirenne groot gelijk had toen hij opmerkte dat de rechten van Filips de Goede op de opvolging in Henegouwen, Holland, Zeeland, Brabant en Limburg heel erg twijfelachtig waren, ook al was hij daar formeel erkend door de gewestelijke Staten. In een tijd van oplopende internationale spanning vormden vooral de aanspraken van Margaretha van Bourgondië en haar dochter Jacoba een bedreiging. De situatie in Luxemburg lag anders: daar kon Filips weliswaar substantiële aanspraken doen gelden op de bestuursmacht, maar het ontbrak hem aan een effectieve machtsbasis, aangezien de regerende vorstin, Elizabeth van Görlitz zich van hem had afgekeerd. Hoe verder? De oplossing van het Bourgondisch dilemma hing samen met de arrestatie van Frank van Borselen in november 1432.

De affaire Van Borselen

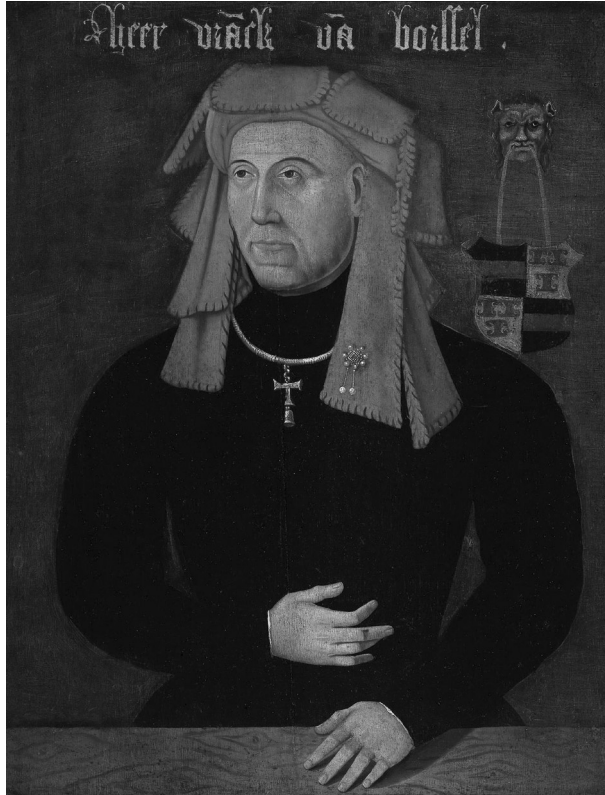
Na het verdwijnen van de inheemse dynastieën en het aantreden van het Bourgondische huis bevond de hoge adel in de gewesten zich in een merkwaardige positie, als het ware in het schemergebied tussen onmisbaarheid en afhankelijkheid. Enerzijds was het voor het Bourgondische huis onmogelijk om de gewesten te beheersen zonder de steun van de machtige adel, waarvan de netwerken zich ver in de samenleving vertakten. Anderzijds was het voor de hoge adel onmogelijk zich te handhaven zonder de steun van de hertogen en hun paladijnen. De politiek van de Bourgondische hertogen reflecteert het dilemma: zij poogden de adel aan zich te binden door de creatie van politieke en financiële vangnetten, als de Orde van het Gulden Vlies, hofdienst en militaire en politieke functies. Tegelijkertijd waren zij steeds op hun hoede voor al te onafhankelijke edelen.³² Verraad loerde in alle hoeken, zo bleek slechts een maand voor de arrestatie van Frank van Borselen, toen twee leden van het Gulden Vlies in het hertogdom Bourgondië gemene zaak maakten met de Franse koning Karel VII.³³

van de Bourgondische rechten op Luxemburg: T.J. Lacomblet (ed.), *Urkundenbuch für die Geschichte des Niederrheins* IV (Düsseldorf 1858) 233-235 nr. 204.

³² M.J.M. Damen, 'The Nerve Centre of Political Networks? The Burgundian Court and the Integration of Holland and Zeeland into the Burgundian State, 1425-1477', in: Steven Gunn en Antheun Janse (eds.), *The Court as a Stage. England and the Low Countries in the later Middle Ages* (Woodbridge 2006) 70-84, vooral 77-80; Frederik Buylaert en Jan Dumolyn, 'Conclusion. L'importance sociale, politique et culturelle de la haute noblesse dans les Pays-Bas bourguignons et habsbourgeois (1475-1525). Un état de la question', in: Jelle Haemers, Céline van Hoorebeeck en Hanno Wijsman (eds.), *Entre la ville, la noblesse et l'état. Philippe de Clèves (1456-1528). Homme politique et bibliophile* (Turnhout 2007) 279-290, aldaar 282-285. Specifiek voor de Van Borselens: Louis Sicking, 'Makelaars in macht tussen zee en vasteland. Van Borselen en Bourgondië in de vijftiende en zestiende eeuw', *Leidschrift* 15 (2000). Zie voor de positie van de adel in deze periode ook het Themanummer over Adel van *BMGN* 123:4 (2008).

³³ G. du Fresne de Beaucourt, *Histoire de Charles VII* (6 dln.; Parijs 1881-1891) II, 295, 459-461.

Frank van Borselen (ca. 1395-1470). Anonieme zestiende-eeuwse kopie naar een verloren origineel van omstreeks 1435 (Bron: Collectie Rijksmuseum Amsterdam)

Frank van Borselen (ca 1395-1470), heer van Sint-Maartensdijk, behoorde tot de hoge adel van de graafschappen Holland en Zeeland. De omvangrijke familie Van Borselen vormde een formidabele machtsfactor in Zeeland en de zuidelijke gedeelten van Holland en een belangrijke schakel in de uitoefening van het grafelijk gezag. Wanneer zij zich bemoeiden met de Hollandse partijstrijd, kozen zij de kant van de Kabeljauwen, maar wellicht zijn zij beter te beschouwen als protagonisten van de Bourgondische zaak. De familie Van Borselen had haar machtige positie vooral te danken aan haar kapitaalkracht. Franks vader Floris trad in de roerige jaren 1419-1420 op als tesorier van Holland en in die functie leende hij grote bedragen aan de Hollandse graaf. In het voetspoor van zijn vader trad Frank op als rentmeester voor de graven van Holland en Zeeland en zo verwierf hij een toenemende invloed op het bestuur en het financiële beleid.³⁴ Na de dood van Jan van Beieren in 1425 schoof hij

³⁴ Zie: K. Heeringa, *De rekeningen en andere stukken in 1607 uit de Hollandsche Rekenkamer naar de Zeeuwsche overgebracht. Het Henegouwsch-Beiersche tijdvak 1319-1432* (Den Haag 1913) 51-53, 58-59. Middelburg, rekening 121-136, 160-164 (verloren gegaan).

geruisloos door naar het Bourgondische kamp. In hetzelfde jaar was hij ‘ex parte domini ducis Burgundie’ aanwezig bij het verdrag van Mechelen waarmee Jan IV Holland en Zeeland onder het ruwaardschap van Filips de Goede plaatste. Een jaar later streed hij bij Brouwershaven aan de kant van Filips de Goede, tegen Jacoba en haar echtgenoot Humphrey van Gloucester.³⁵

Zijn positie als partijganger en geldschieder van de graven van Holland en Zeeland legde Frank geen windeieren. In 1425 benoemde Jan IV hem tot gouverneur van Zeeland, herbenoeming door Filips de Goede volgde in 1426. Nog hoger steeg de ster van de Zeeuwse edelman toen Filips de Goede hem op 25 oktober 1430 de leiding gaf van een driemanschap waarvan verder zijn neven Filips en Floris van Borselen deel uitmaakten, en dat werd benoemd tot ‘gouverneurs de par nous des pays de Hollande, de Zeelande et de Frise’ – Henegouwen viel buiten deze curieuze staatkundige creatie. Voor een periode van acht jaar droeg Filips het complete financiële beheer en het gewestelijk bestuur van Holland en Zeeland over aan dit driemanschap. Het kreeg volmacht om alle belangrijke bestuursmaatregelen te nemen, baljuws en andere officiers te benoemen en de inning van de bede en de inkomsten uit de domeinen onder zich te houden. In ruil voor deze overdracht aan de heren van Borselen ontving de hertog een bedrag van 15.000 schilden. Slechts één privilege hield hij voor zichzelf: hij mocht bepalen wie de grafelijke sloten in Holland en Zeeland, steunpunten voor de militaire macht, zou beheren.³⁶

Het gouverneurschap van de heren van Borselen was slechts een kort leven beschoren. Nog geen twee jaar na hun benoeming, begin oktober 1432, reisde Filips de Goede naar Den Haag, waar hij medio november Frank gevangen liet nemen.³⁷ De opmaat tot de arrestatie werd gevormd door een bars, dreigend hertogelijk bevel op 6 november 1432 om beslag te leggen op de douariegoederen van Elizabeth van Görlitz in Voorne en elders. Vermoedelijk vanwege Elizabeths halsstarrige houding in de kwestie Luxemburg, werd Frank gesommeerd geen cent meer aan haar uit te betalen:

Dat ghij terstont in onsen handen stelt ende neemt dat land van Voirne ende anders alle die lande ende goede die onse lieve gemynde moeye vrou Elisabeth van Goirlitz, hertogyne in Beyeren ende van Lucemborch gravynne van Chiny houdende is in den

³⁵ Van Riemsdijk, *Opdracht*, 71; Th. van Riemsdijk, *De tresorie en kanselarij van de graven van Holland en Zeeland uit het Henegouwsche en Beyersche huis* (’s-Gravenhage 1908) 297-298, 308; Jansma, *Raad en Rekenkamer*, 60.

³⁶ Bos-Rops, *Holland bestuurd*, 265-269.

³⁷ Chastellain beweert dat Filips de Goede zich in het najaar van 1432 in grote haast naar Holland spoedde om Frank van Borselen gevangen te nemen (vergelijk: P.J. Blok, ‘De eerste jaren der Bourgondische heerschappij van Holland, 1428-1434’, *Bijdragen voor de vaderland-sche geschiedenis en oudheidkunde* 3e reeks 2 (1885) 319-348, aldaar 338). Dat lijkt toch niet het geval. Vanaf mei 1432 bevond de hertog zich schijnbaar in alle rust in Brabant en Vlaanderen. Vanaf 24 september bevond hij zich in Brugge en Sluis, om pas na 16 oktober scheep te gaan naar Holland, waar hij op 21 oktober in Den Haag aankwam: Herman vander Linden, *Itinéraires de Philippe le Bon, duc de Bourgogne (1419-1467) et de Charles, comte de Charolais (1433-1467)* (Brussel 1940) 100-104.

voirscreven landen van Hollant ende van Zeelant ende die doet regieren onder onse hand [...] van den welken wij u verbieden yet te geven der selver onser moeyen in enigerwijs, ten wair dat ghij ander bevel van ons deraff hadt, want dairt geschiede wij souden dat verhalen up u ende up u goed ende u voirt van uwer overhorigheit corrigeren als dat behoiren soude.³⁸

Kort daarna werd Frank gearresteerd en naar Vlaanderen gevoerd. De meeste chroniqueurs zijn het erover eens dat hij naar Rupelmonde werd gebracht, een slot gelegen aan de Schelde op de grens van Brabant en Vlaanderen. Alleen Olivier van Dixmude spreekt over Sluis. Naar het schijnt wilde Filips zijn gevangene daar laten onthoofden, maar een dringend verzoek van Jacoba voorkwam dit.³⁹

Filips moet een concrete aanleiding hebben gehad om Frank te arresteren, ook een grote hertog stond het immers niet vrij om willekeurig hoge edelen gevangen te nemen. In de moderne historiografie wordt vooral gewezen op de samenhang met een geheim huwelijk tussen Frank en Jacoba van Beieren. In de beslotenheid van Jacoba's kamer zouden zij elkaar het jawoord hebben gegeven. Met de huwelijksalliantie zou Jacoba de clausule van de Zoen van Delft hebben geschonden, dat zij slechts zou huwen met instemming van Filips de Goede. Frank betaalde de tol voor deze contractbreuk, zo vermoedt men. Referenties aan een geheim huwelijk komen echter pas laat voor in de bronnen. Voor zover mij bekend werd de oudste rond 1460 geschreven door de Vlaamse schrijver Aegidius de Roya. Veel uitgebreider en bekender is het verhaal dat in 1517 door Cornelis Aurelius werd opgenomen in de *Divisiechroniek*, overigens baseert Aurelius zich op een werk van Dirck Franckenzoon Pauw uit ongeveer 1470. Het verhaal gaat als volgt: Margaretha zond Jacoba enkele juwelen, maar Jacoba kon de brengers niet belonen, zoals de hoofse etiquette vereiste. Haar Hoekse vrienden weigerden haar het geld te lenen, te zeer hadden zij al geïnvesteerd in haar vele mislukte avonturen. Onoverwinlijke schande leek Jacoba's deel te worden. Een trouwe dienaar adviseerde haar echter om gouverneur Frank van Borselen financiële hulp te vragen. Jacoba weigerde aanvankelijk. Was Frank niet haar grote tegenspeler geweest in haar strijd tegen Filips de Goede? Zou juist deze man haar geld willen lenen? Dat bleek mee te vallen. Zijn hele vermogen stelde hij tot haar beschikking. Eind goed, al goed. Aurelius sluit af met: 'Ende op 't cortste geseit: hi sprac alsoe mit hoer, dat sij malkanderen trouden secretelic ende heimelic in haer camer, dat niet veel luden en wisten'.⁴⁰

³⁸ NA, Fonds Nassause Domeinraad 1193.772.

³⁹ Olivier van Dixmude, *Merkwaerdige gebeurtenissen, vooral in Vlaenderen en Brabant en ook in de aangrenzende landstrecken van 1377 tot 1443*, J.-J. Lambin (ed.) (Ieper 1835) 141; Aegidius de Roya, *Compendium historiae universalis*, in: J.M.B.C. Kervyn de Lettenhove (ed.), *Chroniques relatives à l'histoire de la Belgique sous la domination des ducs de Bourgogne (Textes latins)* (Brussel 1870) 167-210, aldaar 201; P. de Win, 'Frank II van Borselen, seigneur de Sint-Maartensdijk, comte d'Ostrevant', in: R. de Smedt (ed.), *Les chevaliers de l'Ordre de la Toison d'or au XVe siècle* (Frankfurt am Main 1994) 97-99.

⁴⁰ Jansen, *Jacobā van Beieren*, 94-95. Voor de versie van Pauw: Franz von Löher, *Jakobā von*

Het verhaal zou niet misstaan in een moderne soapserie, maar is het waar? Dat is de vraag. Het is opvallend dat het pas zo laat in de bronnen wordt vermeld; in het zogenaamde Gouds kroniekje, vermoedelijk geschreven te Delft rond 1440, wordt geen melding gemaakt van een in 1432 gesloten huwelijk. De oudste referentie, eveneens rond 1440, spreekt niet van een geheim maar van een voorgenomen huwelijk.⁴¹ In enkele latere kronieken is helemaal geen sprake van een huwelijk in 1432, maar wordt vermeld dat Jacoba verliefd werd op Frank van Borselen, dat hij haar ‘betoverde’.⁴² In zijn biografie van Jacoba van Beieren toont Antheun Janse aan dat de eerste voorbereidingen voor een huwelijk werden getroffen in het najaar van 1433, dus geruime tijd na de arrestatie van Frank van Borselen.⁴³

Als niet het ‘geheime huwelijk’ de aanleiding tot de arrestatie vormde, wat dan wel? In een onderzoeksrapport uit 1431 wordt duidelijk dat de heren van Borselen zich als gouverneurs schuldig maakten aan grove financiële malversaties, ten koste van de Bourgondische schatkist. Het is mogelijk dat Filips de Goede de arrestatie beraamde om Holland en Zeeland weer onder zijn eigen beheer te brengen.⁴⁴ Een andere mogelijkheid is, dat hij de kans schoon zag voor een definitieve annexatie van de gewesten van Jacoba, zoals een aantal vijftiende-eeuwse chroniqueurs vermoeden. Het meest waarschijnlijk echter, dat hij Frank arresteerde op verdenking van verraad of opstand, ‘vijandigheid tegenover een persoon aan wie men trouw verschuldigd is’.⁴⁵ Daarvoor zijn verschillende aanwijzingen. Een eerste wordt gevormd door het eerder genoemde bevel om de goederen van Elizabeth van Görlitz te confisqueren. Wat was de relatie tussen Frank en Elizabeth?

Bayern und ihre Zeit. Acht Bücher niederländische Geschichte (2 dln.; Nördlingen 1862-1869) II, 26-27. Vergelijk het gelijktijdige *Florarium Temporum* van Nicolaas Clopper (Frankfurt Hauptstaatsarchiv C X 2, fo. 305vo.-306ro.). Voor Aurelius’ versie: *Die chronyke van Hollandt, Zeelandt ende Vrieslant* (Leiden 1517) fo. 276ro.-276vo.

⁴¹ Olivier van Dixmude, *Merkwaerdige gebeurtenissen*, 141. Rond 1442 merkt Enguerrand de Monstrelet (*Chroniques*, J.A. Buchon (ed.) VI (Parijs 1826) 61-62) op over het formele huwelijk van 1434, dat het ‘avoit été pourparlé secrètement entre icelles parties’.

⁴² Koninklijke Bibliotheek Den Haag, Handschrift 130 C 10, fo. 145vo. (ca. 1475): ‘Men seide dat si here Vranck lief hadde ende dat hi hoir betoevert hadde etc.’. Vergelijk A. Janse e.a. (eds.), *Johan Huyssen van Kattendijke-kroniek* (Den Haag 2005) 523.

⁴³ Janse, *Jacoba. Pion voor een dame*, hoofdstukken 12 en 13.

⁴⁴ Robert Stein, ‘List en bedrog? De verpanding van Holland en Zeeland in 1430-1431’, in: E. Dijkhof en M.J. van Gent (eds.), *Uit diverse bronnen gelicht. Opstellen aangeboden aan dr. J.G. Smit ter gelegenheid van zijn vijfenzestigste verjaardag* (Den Haag 2008) 309-330.

⁴⁵ R.C. van Caenegem, *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de XIe tot de XIVe eeuw* (Brussel, 1954) 81-83; vergelijk Filips Wielant, *Corte instructie in materie criminele*, J. Monballyu (ed.) (Brussel 1995) 183, 186-187, ‘Crime de lese majeste’, ‘In vele manieren commicteert men crime jeghen de tydelycke majeste. Te wetene, by conspiracien jeghen den persoon van zynen prince, of jeghen zyne eere ende welvaert, of jeghen de personen van zynen raden, of jeghen tghemeen profyt, sedicie makende onder tvolck, assisteerende de viant van zynen prince met ghelde of anderssins [...]’. De bestraffing ervan viel onder de vorstelijke discretie.

Ongetwijfeld kenden zij elkaar uit de tijd dat de één echtgenote, en de ander belangrijk raadsman was van Jan van Beieren. Na diens dood werd het contact gecontinueerd en geïntensiveerd. Omdat Elizabeth niet in staat was haar douariegoederen zelf te beheren, benoemde zij in 1425 Frank tot ruwaard en hoogste kapitein van haar Hollandse bezittingen, een benoeming die in 1427 en 1429 werd vernieuwd. De keuze voor Frank lag voor de hand, aangezien hij een van haar belangrijkste schuldeisers was.⁴⁶ De relatie tussen beiden greep echter dieper dan de zuiver zakelijke verhouding tussen eigenares en rentmeester of schuldenaar en schuldeiser. Frank van Borselen behoorde tot een groep van intimi, vrienden, rond Elizabeth. Dat blijkt uit een zoen, in 1427 gesloten door de Zeeuwse edelman Floris van Haamstede met Elizabeth van Görnitz en haar ‘raden ende vreende’. Het was een invloedrijk gezelschap dat zij om zich heen verzamelde, bestaande uit hoge edelen met een machtsbasis in Zeeland. Behalve Frank van Borselen worden ook de beide andere latere gouverneurs genoemd, Filips en Floris van Borselen, en verder de machtige Hendrik II van Borselen, heer van Veere en de ‘ganse maechtale’ van Van Borselens. Toegevoegd worden dan nog leden van de families Van Cats, Van der Maelstede en Van Reimerswaal en de steden Den Briel en Gorinchem.⁴⁷ De gekozen woorden van ‘vreenden’ en ‘maechtale’ zijn veelzeggend, evenals de context van verzoening: het gaat om een soort clan, een groep gelijkgestemde, vaak verwante lieden.⁴⁸ Het is duidelijk dat leden van deze groep anno 1432 ervan verdacht werden Frank van Borselen te steunen. In de cruciale maand van april 1433, toen Filips de Goede zijn slag had geslagen, verzoenden verschillende van de genoemde edelen zich met hem. Op 1 april 1433 kwamen de erfgenamen van Filips van Borselen tot een vergelijk met de hertog wegens de financiële malversaties die deze had gepleegd. Op 26 april sloot Hendrik van Borselen, heer van Veere een zoen met de hertog, na te zijn aangeklaagd wegens de ‘brueken ende misdaden, hetsij van dootslaghen of anders ... als hij tot desen dage toe jeghen ons ghebruect ende jegen onser heerlicheit misdaen mach hebben’. Op die zelfde dag ontving Frank van Borselen, enkele dagen tevoren weer in vrijheid gesteld, van de hertog een

⁴⁶ Van Asch van Wijk, ‘Oorkonden uit het archief van Buren’, 134-135 nr. 89; vergelijk Van Riemsdijk, *Tresorie en kanselarij*, 346 noot 4; NA, Fonds Graven van Holland 87, fo. 14vo.-15vo., 44vo.-45ro. In 1429 beloofde Elizabeth hem niet van zijn ruwaardschap te ontslaan voordat zij aan al haar verplichtingen had voldaan, waarbij een ellenlange lijst van schulden werd gevoegd (zie: NA, Fonds Graven van Holland 87, fo. 110vo.-112ro.). In 1430 droeg zij het Land van Arkel integraal aan Frank over, vermoedelijk als afbetaling voor een deel van haar schulden. Op 6 mei 1430 werd Frank door Jacoba van Beieren beleend als heer van de Arkelse goederen (NA, Fonds Graven van Holland 87, fo. 109vo.-110vo.; vergelijk: H.P.H. Jansen, *Jacoba van Beieren* (Den Haag 1967) 94).

⁴⁷ A.W.E. Dek, *Genealogie der heren van Borselen* (Zaltbommel 1979) 34; Frans van Mieris, *Groot charterboek der graaven van Holland, van Zeeland, en heeren van Vriesland ...* (4 dln.; Leiden 1753-1756) IV, 905.

⁴⁸ P.C.M. Hoppenbrouwers, ‘Maagschap en vriendschap. Een beschouwing over de structuur en functies van verwantschapsbetrekkingen in het laat-middeleeuwse Holland’, *Holland 17* (1985) 69-108, aldaar 71-73 en *passim*.

jaargeld van 300 schilden.⁴⁹

Een tweede indicatie voor een opstand onder leiding van Frank van Borselen wordt gevormd door het onderzoeksverslag van juli 1431 dat ook Filips de Goede onder ogen heeft gehad. Het rapport doet verslag van de wijze waarop de gouverneurs Frank, Floris en Filips van Borselen hun positie gebruikten om zich op schaamteloze wijze te verrijken. Tegelijkertijd creëerden zij een machtsbasis. Zo zouden zij de kasteelheren te weinig betalen, in de hoop dat die hun post zouden verlaten en zij zelf het beheer over de grafelijke sloten konden overnemen. Ook verkochten ze plaatsen in de stedelijke magistraten van onder meer Delft. Daarmee komen we weer terug bij Jacoba, want volgens het onderzoeksrapport was ook zij betrokken bij de machtsopbouw van de heren van Borselen.

Traditioneel wordt aangenomen dat Jacoba, als leidster van de Hoeken, en Frank van Borselen, als leider van de Kabeljauwen, felle tegenstanders waren. Dat was inderdaad het geval in de jaren twintig, maar de situatie veranderde tijdens het gouverneurschap. Op het moment dat Frank de effectieve macht uitoefende en Jacoba optrad als de vertegenwoordiger van de grafelijke waardigheid waren zij wel gedwongen tot samenwerking en ogenschijnlijk verliep die samenwerking ook goed. De contacten waren echter niet uitsluitend zakelijk. Zo vestigde Jacoba op 17 juli 1431 een memorie voor haar voorouders en voor zichzelf in de familiekerk van de familie Van Borselen te Sint-Maartensdijk.⁵⁰ Het onderzoeksrapport vermeldt dat de heren van Borselen tijdens hun gouverneurschap van stad naar stad voerden, en haar dan namens hen het woord lieten voeren voor het stadsbestuur en het patriciaat. De sfeer was zodanig intimiderend dat de aanhangers van de hertog van Bourgondië zich buitengewoon bedreigd voelden en sommigen vroegen zich zelfs af wie er nu eigenlijk de baas was, Jacoba of Filips de Goede:

Ilz mainnent ma dame esdictes villes, mandent et font venir devant elle plusieurs des bonnes gens d'icelles, ausquelz de par elle ilz parlent et font requestes. Et semble qu'ilz aient propos et volenté de donner esvahissement aux bons amis que mon dit seigneur a esdictes villes et pays ... et semble ausdits amis que ma dicte dame ait le gouvernement des dits pays et non pas mon dit seigneur.⁵¹

Een derde aanwijzing voor de beraming van een opstand wordt gevormd door het optreden van Filips de Goede zelf. Onmiddellijk na de arrestatie,

⁴⁹ In januari 1433 sloot de stad Den Briel een zoen met Filips de Goede. Van Mieris, *Groot charterboek* IV, 1009, 1010; I.P. Back e.a. (eds.), *Cartularium van de heren van Veere uit het geslacht van Borsele, 1282-1481, 1555* (Hilversum 2007) nr. 23, met dank aan Arie van Steensel, Leiden; Blok, 'Eerste jaren', 342-343.

⁵⁰ NA, Fonds Nassause domeinraad 1222.757. Twee jaar tevoren stichtte Frank het kapittel te Sint-Maartensdijk. Opmerkelijk detail: na de dood van Jacoba vestigde Frank in dezelfde kerk een memoriedienst voor haar en voor zijn eigen ouders: A.W.E. Dek, *Genealogie der heren van Borselen* (Zaltbommel 1979) 40-41; A. Arkenbout, 'Das Tägliche Leben des Frank van Borselen († 1470)', in: *Adliche Sachkultur des Spätmittelalters* (Wenen 1982) 311-326.

⁵¹ Stein, 'List en bedrog?', 325-326 en *passim*.

medio november 1432, kregen de baljuw van Rotterdam en de kasteleins van Schoonhoven, Loevestein en Gorinchem opdracht om goed zorg te dragen voor de bewaking van hun kastelen. De kastelein van Gorinchem ontving bovendien het bevel zijn slot aan niemand over te dragen, ‘overmits dat her Vrancke doe gevangen lach’.⁵² Op 20 november stuurde het stadsbestuur van Rotterdam een brief naar Dordrecht, Oudewater, Gorinchem, Gouda, Schoonhoven en Woerden, ‘roerende die punten wairom dat mijn genadige heer in den lande geweest hadde ende van Vrancken gevangnisse’. Een vergelijkbare brief werd vanuit Sluis verspreid in Zeeland.⁵³

De onmiddellijke aanleiding tot de arrestatie van Frank van Borselen werd mijns inziens dan ook niet gevormd door een geheim huwelijk met Jacoba van Beieren, maar doordat Filips de Goede hem ervan verdacht een opstand te beramen. Kort na de opdracht tot confiscatie van de douariegoederen van Elizabeth van Görlitz moeten de intenties van Frank van Borselen duidelijk zijn geworden. De mogelijke betrokkenheid van Jacoba zou de zaken voor de Bourgondische hertog oneindig compliceren. Het zou immers een verbintenis betekenen tussen de erfrechten van Jacoba en de grote financiële draagkracht van Frank van Borselen, tussen een gravin met een sterke machtsbasis in Holland en een maagschap die totaal dominant was in Zeeland, tussen het belangrijkste symbool van de Hoeken en de leider van de Kabeljauwen. Dat alles in de nauwelijks gepacificeerde gewesten Holland en Zeeland. Met de arrestatie van Frank wist de Bourgondische hertog het initiatief weer naar zich toe te trekken.

De consequenties

Gelijktijdig met de arrestatie van Frank van Borselen trof Filips de Goede een aantal andere maatregelen om zijn macht in Holland en de andere gewesten te consolideren. Hij raakt Jacoba, Margaretha en Elizabeth daar waar zij het meest kwetsbaar waren, in hun financiën. De inbeslagname van de goederen van Elizabeth van Görlitz vond inderdaad plaats en de consequentie was dat de verarmde hertogin geen geld meer ontving uit haar Hollandse douarie. Rond 1440 beklagde zij zich erover dat zij na de dood van Jan van Beieren (1425) slechts zeven jaar lang van de inkomsten uit haar Hollandse douarie had kunnen genieten, nadien had Filips de Goede de uitbetaling gedurende acht jaar geblokkeerd ‘sine racione et via iuris’.⁵⁴ Jacoba, die eveneens gebukt ging onder een structureel geldtekort, werd op een vergelijkbare manier aangepakt.

⁵² Van Riemsdijk, *Tresorie en kanselarij*, 347.

⁵³ *Ibidem*, 347. De Zeeuwse brief: Lille, Archives départementales du Nord, serie B 1945, fo. 87-87vo. Met dank aan dr. M.J. van Gent (Instituut voor Nederlandse Geschiedenis).

⁵⁴ Fr.-X. Würth-Paquet, ‘Table chronologique des chartes et diplômes relatifs à l’histoire de l’ancien pays de Luxembourg. Règne de Albert II’, *Publications de la section historique de l’Institut royal grand-ducal de Luxembourg* 27 (1872) 1-27, aldaar 5-10. Vergelijk echter de oorkonde van 16 januari 1433, waarmee de magistraat van Brielle Filips de Goede belooft hem bij te staan in zijn strijd tegen Elizabeth van Görlitz, omdat ‘die zelve onsen genedige heere voorn. zich keeret en in zynen handen neemt zulcke tocht ende douarie als daer onse

Volgens de in 1432 geldende regeling had zij recht op een uitbetaling van jaarlijks 24.000 Hollandse schilden uit de Hollands-Zeeuwse bede, te betalen in vier termijnen door de Hollandse tesorier. Op 1 oktober 1432 werd een laatste betaling gedaan; de volgende betaling, die met Kerstmis had moeten plaatsvinden, werd ingehouden. Pas op 21 april 1433, na overdracht van de gewesten, kreeg ze de verschuldigde bedragen alsnog uitbetaald.⁵⁵ Net als Jacoba en Elizabeth werd Margaretha geplaagd door grote schulden en keer op keer zag zij zich gedwongen om leningen aan te gaan. Haar belangrijkste inkomsten ontving zij uit haar Henegouwse douarie, maar ook haar Hollandse domeinen – beheerd door de Hollandse ontvanger-generaal – vormden een belangrijke inkomstenbron voor haar. In de eerste helft van 1432 bevroor Filips de uitbetaling van de inkomsten uit haar Hollandse douarie: een laatste betaling vond plaats op 30 november 1431. Pas ruim twee en een half jaar later, toen Margaretha weer in het Bourgondische gareel was, werd de betaling hervat.⁵⁶

De resultaten van de Bourgondische politiek lieten niet lang op zich wachten. Jacoba ging als eerste door de knieën. In de cruciale maand van april 1433 regelde Filips de Goede definitief zijn opvolging in Holland en Zeeland. Op 12 april, vijf maanden na de arrestatie van Frank van Borselen, droeg Jacoba de grafelijke titels van Henegouwen, Holland en Zeeland over. ‘Sonder wederroupinge’ deed zij afstand van haar rechten aan Filips de Goede en zijn erfgenamen, ‘gelijk sijns selfs ende propre lande, erven, heerlicheden ende goeden’. Als reden geeft zij aan dat zij als vrouw onvoldoende gezag geniet en niet in staat is de financiële toestand van de landen te verbeteren.⁵⁷ Wellicht speelde haar politieke isolement ook een rol. Zoals we hebben gezien, verzoende Filips zich in deze zelfde maand met zijn belangrijkste tegenstanders in Holland en Zeeland: Frank van Borselen, de erfgenamen van Filips van Borselen en Hendrik van Borselen. We mogen dan ook aannemen dat ze nu de noodzakelijke steun voor een eventueel herstel van haar macht ontbeerde. Uiteindelijk kwam er voor Jacoba toch nog een romantisch staartje aan de affaire. Na langdurige deliberatie van een daartoe benoemde commissie stemde Filips in met een verbintenis tussen haar en Frank van Borselen. Geen geheim huwelijk deze keer, maar ook geen staatshuwelijk, het werd gesloten op 1 maart 1434 in de kapittelkerk van Sint-Maartensdijk.⁵⁸

genadige vrouwe voorz. an vertocht ende geduwaryt is ...’: Würth-Paquet, ‘Table chronologique ... Règne de Sigismond’, 106-107.

⁵⁵ Zie de bepalingen van het verdrag van Valenciennes: Bos-Rops, *Holland bestuurd*, 257 artikel 9; Von Löher, *Jakobäa* II, 205.

⁵⁶ L. Devillers, ‘Marguerite de Bourgogne’, in: *Biographie nationale de Belgique* XIII (Brussel 1894-1895) 604-611; in het verdrag tussen Filips de Goede en Margaretha van 7 juni 1434 is er sprake van openstaande betalingen van ongeveer 13.000 schilden, bij een jaaropbrengst van 6000 schilden. Devillers, *Cartulaire des comtes de Hainaut* V, 275. In 1425, in de nasleep van Margeretha’s steun aan de inval van Jacoba van Beieren en Humphrey van Gloucester had Filips de Goede hetzelfde wapen gebruikt.

⁵⁷ Bos-Rops, *Holland bestuurd*, 278-279.

⁵⁸ Van Mieris, *Groot charterboek* IV, 1029; Jansen, *Jacoba van Beieren*, 116.

Het duurde geruime tijd voordat ook Margaretha het hoofd in de schoot legde. En dat gebeurde ook niet zomaar. Omstreeks 8 april 1433, enkele dagen voor de overdracht van de rechten op Henegouwen, Holland en Zeeland, werd Margaretha's hoveling Gilles de Postelles gevangen genomen op beschuldiging een moordaanslag op Filips de Goede te beramen. Nader onderzoek wees uit dat in de omgeving van Margaretha een samenzwering op touw was gezet om Filips te vermoorden en de beschuldigende vingers wezen al snel in de richting van de douairière.⁵⁹ Schuldig of niet, de Bourgondische hertog buitte de mislukte aanslag op zijn leven maximaal uit. Gilles de Postelles werd gedwongen zijn bekentenis te herhalen voor een commissie van Bourgondische, Brabantse, Vlaamse, Artesische, Henegouwse, Hollandse en Zeeuwse edelen, zodat men in alle Bourgondische landen grondig op de hoogte was van de moorddadige plannen. Op 22 mei vond Gilles een droevig einde op het schavot te Mons. Na te zijn gevierendeeld werden diverse lichaamsdelen tentoongesteld op de stadspoorten van de belangrijkste Henegouwse steden.⁶⁰

Margaretha was volledig geïsoleerd nu Jacoba zich had overgegeven en Henegouwen, Holland en Zeeland aan de Bourgondische hertog had afgestaan, en nu iedereen ervan overtuigd was dat ze een moordaanslag had beraamd. Ze gaf de moed op toen in 1434 bleek dat ook haar financiële situatie niet langer beheersbaar was. Met een verdrag van 7 juni 1434 erkende zij Filips als 'vray duc et heritier' van Brabant en Limburg.⁶¹ Ze wist wel nog een slaatje uit haar aanspraken te slaan. Filips kende haar een eenmalige uitkering toe van 32.000 peters en een jaargeld van 4.000 peters, die uiteraard niet door de Bourgondische hertog zelf werden betaald, maar grotendeels door de Brabantse en Hollandse belastingbetalers. Schijnbaar probleemloos zou zij in oktober 1436 afzien van de erfenis van haar juist overleden dochter Jacoba, en bij haar dood in 1441 kon Filips haar douariëgoederen eenvoudig voegen bij de reguliere inkomsten van de Hollandse en Henegouwse grafelijkheid.⁶² Filips' bezit van de Brabantse erfenis was echter nog lang niet onomstreden. Nog jarenlang zouden de rooms-koningen alle moeite doen om hem de voet dwars te zetten.⁶³

De Bourgondische verwerving van Luxemburg en de daarmee verbonden heerlijkheden verliep beduidend minder voorspoedig. Wanhopig moet de hertog zijn geworden van het eindeloze gedraai van Elizabeth, die nu eens de ene, dan weer de andere pretendent gunstig gezind was. Zij liet zich niet zozeer leiden door verdragen die ze op enig moment met deze of gene had gesloten, maar vooral door financiële en emotionele argumenten.

⁵⁹ Margaretha had inderdaad belastende antecedenten, gezien haar betrokkenheid bij de eerdere poging Jan IV gevangen te nemen, zelf zou zij echter iedere betrokkenheid ontkennen. Zie hierboven noot 15.

⁶⁰ Het voorgaande is in belangrijke mate gebaseerd op een nog onuitgegeven artikel van Antheun Janse, 'Par engin de malice'.

⁶¹ Devillers, *Cartulaire des comtes de Hainaut V*, 275-278; voor de financiële situatie van Margaretha: Devillers, 'Marguerite', 609-610.

⁶² Devillers, *Cartulaire des comtes de Hainaut V*, 360.

⁶³ Stein, 'Recht en territorium', 59-78.

We hebben gezien hoe Elizabeth van Görlitz in 1430 overliep van het Bourgondische kamp naar het Duitse. In de periode tussen 1433 en 1435 onderhandelde Filips de Goede opnieuw met haar.⁶⁴ Onderwerp van de besprekingen was niet alleen haar Luxemburgse erfenis, maar ook haar Hollandse douarie en vooral de onbeheersbare schulden van de op veel te grote voet levende vorstin. In dat kader vroeg zij Filips de Goede om tussenbeide te komen, zodat zij haar verpande juwelen en zegel terug kon krijgen van Frank van Borselen. De schulden stonden niet alleen uit bij de Zeeuwse edelman, maar ook bij de Bourgondische hertog zelf.⁶⁵ Op 28 juni 1435 leidde dit dan eindelijk tot het verdrag van Mechelen – niet te verwarren met het verdrag van Mechelen uit 1425, dat eerder ter sprake kwam. In ruil voor een eenmalige schenking van 80.000 gulden en een pensioen van 4000 gulden droeg Elizabeth haar rechten op Luxemburg en Chiny en haar douarie in Holland en Brabant over aan Filips de Goede. Laatstgenoemde beloofde ook de bestaande geschillen met Frank van Borselen voor een rechtbank te brengen.⁶⁶

Toen hij hoorde van het verdrag van Mechelen toonde keizer Sigismund zich zwaar teleurgesteld, vooral toen bleek dat de Bourgondische paladijn Robert van Virnenburg tot gouverneur van Luxemburg werd benoemd. In een emotioneel beroep wees hij zijn nicht op hun bloedverwantschap en hun gemeenschappelijke nationale achtergrond:

Dasz sie ansehen die Syppe vnseres Blutes vnd das wir sie für vnser Dochter halten vnd sehe an den Stamme vnd dasz wir usz denselben Lande komen.⁶⁷

Met de overgang van Elizabeth naar het Bourgondische kamp was de rust echter nog niet weergekeerd in Luxemburg: de gieren cirkelden rond de armlastige hertogin. Haar directe buurman, de handige Trierse aartsbisschop Jacob van Sierck, bemachtigde in 1439 enkele Luxemburgse kastelen als afbetaling voor de grote schulden die bij hem uitstonden. In dezelfde periode zette Willem van Saksen zich in namens het Luxemburgs-Boheemse huis. Hij beloofde aan Filips de Goede de bekende 120.000 Rijngulden af te lossen, waarvoor Luxemburg sinds 1411 als onderpand gold. Willem had echter voor zijn beurt gesproken. Zoals te verwachten was, slaagde hij er niet in om het beloofde bedrag ook bijeen te brengen. Zonder rekening te houden met het feit dat ze Luxemburg en de daarmee verbonden vorstendommen enkele jaren eerder aan Filips de Goede had verkocht, droeg Elizabeth het hertogdom op 1

⁶⁴ Verkooren, *Inventaire ...Luxembourg*, 216 nr. 1633, ARAB, Fonds Manuscrits Divers 2, fo. 69ro.

⁶⁵ Verkooren, *Inventaire ... Luxembourg*, 216 nr. 1634. ARAB, Fonds Manuscrits Divers 2, fo. 75ro.-76ro. Voor de schulden aan Filips de Goede: Nationaal archief, Fonds Hof van Holland 1, fo. 130vo-131ro.

⁶⁶ Verkooren, *Inventaire ... Luxembourg*, 217-220 nr. 1635-1639. ARAB, Fonds Manuscrits Divers 2, fo. 64+80vo. Uitgave: Devillers, *Cartulaire des comtes de Hainaut* V, 327-331; abusievelijk toegeschreven aan Jacoba.

⁶⁷ Würth-Paquet, 'Table chronologique ... Règne de Sigismond', 82-85.

mei 1441 geheel over aan Jacob van Sierck, om zich weer snel te bedenken en het op 4 oktober van dat jaar dan toch maar weer het verdrag van Hesdin te sluiten met Filips de Goede en hem de gewesten nogmaals te verkopen. Was dit de definitieve oplossing? Uiteraard niet! In 1443 bleek een veldtocht noodzakelijk om de inwoners van Luxemburg te overtuigen van de Bourgondische aanspraken, en pas in 1451, na de dood van Elizabeth erkenden de Luxemburgse Staten Filips de Goede, maar de rechtmatigheid van de Bourgondische annexatie van het hertogdom bleef nog lang daarna onderwerp van discussie.⁶⁸

Het had er duister uitgezien voor Frank van Borselen, maar uiteindelijk liep de hele affaire voor hem nog het beste af. In april 1433 werd hij in vrijheid gesteld door de Bourgondische hertog en hij keerde vanuit Rupelmonde terug naar Holland en Zeeland. Kort na zijn vrijlating schonk Filips hem een jaargeld van 300 schilden en enkele maanden later werd hij opgeroepen om de Zeeuwse adel te representeren tijdens een dagvaart.⁶⁹ Uiteraard verloor hij wel zijn positie als gouverneur, maar in zijn lange latere leven zou hij zich ontpoppen tot een van de meest invloedrijke edelen van de graafschappen Holland-Zeeland, een machtsmakelaar bij de benoeming van belangrijke beambten. Zoals gezegd, hij huwde op 1 maart 1434 formeel, in het openbaar, met Jacoba. In samenhang daarmee verwierf hij de grafelijke titel van Oostervant. Het is mogelijk dat deze titel als een troostprijs voor zijn echtgenote was bedoeld, maar zijn fortuin bleek niet van het hare afhankelijk. Ook na haar dood in 1436 behield hij de heerlijkheid Voorne, met Den Briel en Goedereede als lijftocht, waardoor hij beschikte over een belangrijke maritieme basis. In 1445 zou hij toetreden tot het *non plus ultra* van de Bourgondische adel, de Orde van het Gulden Vlies. Bovendien ontplooidde hij in zijn slot te Voorne een luisterrijk hofleven.⁷⁰ Na een glanzende carrière overleed Frank in 1470 op ongeveer 75-jarige leeftijd.

Besluit

De eenwording van de Nederlanden door het Bourgondische huis was een beduidend minder vanzelfsprekende zaak dan men lang heeft vermoed. De status van Filips de Goede als hertog of graaf van Brabant, Limburg, Luxemburg, Henegouwen, Holland en Zeeland werd op goede gronden betwist door Jacoba van Beieren, door haar moeder Margaretha van Bourgondië en door Elizabeth van Görlitz. In de jaren 1432-1435 slaagde de hertog er

⁶⁸ Het meest bruikbare overzicht over de complexe diplomatieke geschiedenis van Luxemburg is dat van Vaughan, *Philip the Good*, 276-285; voor de periode 1441-1449: Yvon Lacaze, 'Philippe le Bon et l'Empire. Bilan d'un règne', *Francia* 9 (1981) 136-173, aldaar 157-166. F. Richter, *Der Luxemburger Erbfolgestreit in den Jahren 1438-1443* (Trier 1889) is gedetailleerd maar slordig. Veel van de verdragen en diplomatieke stukken zijn uitgegeven bij Würth-Paquet, 'Table chronologique', *passim*.

⁶⁹ Blok, 'Eerste jaren', 342-343.

⁷⁰ Damen, *De staat van Dienst*, 287-292, 447; vergelijk A.A. Arkenbout, *Frank van Borselen. Het dagelijks leven op zijn hoven in Zeeland en het Maasmondegebied* (Rotterdam 1994).

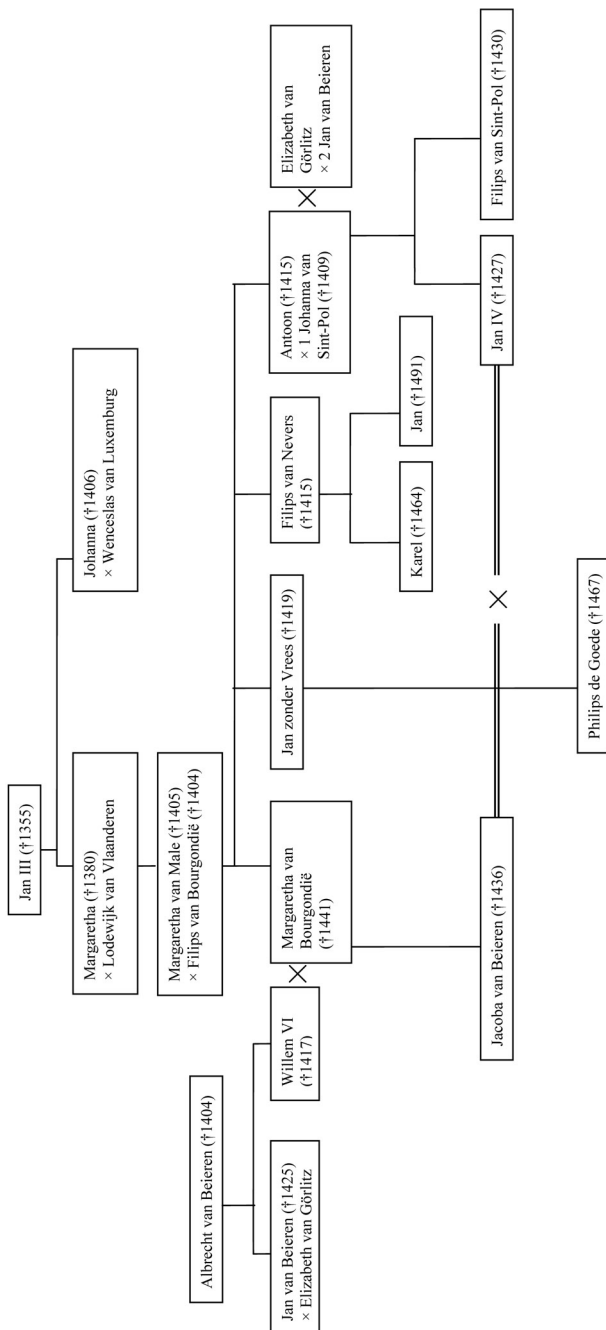
echter in zijn positie als legitieme erfgenaam aanzienlijk te versterken. De arrestatie van Frank van Borselen speelde daarbij een sleutelrol.

Medio november 1432 verdacht Filips de Goede Frank van Borselen ervan een staatsgreep te willen plegen tegen het Bourgondische gezag in Holland en Zeeland. Dat is de meest waarschijnlijke verklaring voor het optreden van de hertog in november 1432. De omvang van de dreiging is onduidelijk. Vermoedde hij een samenzwering tussen Jacoba van Beieren, Margaretha van Bourgondië, Elizabeth van Görlitz en Frank van Borselen? Wilde hij uitsluitend een einde maken aan de verpanding van Holland en Zeeland aan de heren van Borselen? Wilde hij een steviger grip op de erfgoederen van Jacoba? We weten het niet. Zeker is wel, dat de Bourgondische hertog de situatie optimaal uitbuitte. Het directe gevolg was dat Jacoba haar rechten op Henegouwen, Holland en Zeeland aan hem overdroeg. Op iets langere termijn leidde de arrestatie tot de verwerving van Margaretha's rechten op Brabant en Limburg.

De massieve financiële basis van Filips de Goede vormt de onderliggende verklaring voor zijn succes. In tegenstelling tot zijn concurrenten, was hij in staat om grote bedragen op te brengen die konden worden benut om zijn tegenstanders uit te kopen. Alle concurrenten, zowel Margaretha, Jacoba als Elizabeth, bevonden zich in grote financiële problemen. De Bourgondische hertog voerde een rücksichtsloze financiële politiek. Zijn verwanten werden niet fysiek aangepakt, maar financieel. Filips kon dat doen omdat hij de touwtjes van de beurs in handen hield: voor de uitbetaling van hun douarieregelden waren de drie vorstinnen van hem afhankelijk. Uiteindelijk, toen ze de hiërarchie in de Bourgondische familie hadden erkend, werden zij dan ook weer tevreden gesteld met een jaargeld. Frank van Borselen, de enige die wel over grote tegoeden kon beschikken, vormde de grootste dreiging voor de Bourgondische zaak. Bij hem werkte financiële druk niet. Hij kon leningen afsluiten op de Brugse kapitaalmarkt, hij trad op als financier van verschillende vorsten en uiteindelijk was zelfs hertog Filips zijn schuldenaar. Door zijn lagere status was het echter veel eenvoudiger om hem eerst fysiek aan te pakken en vervolgens te incorporeren in de Bourgondische hofcultuur.

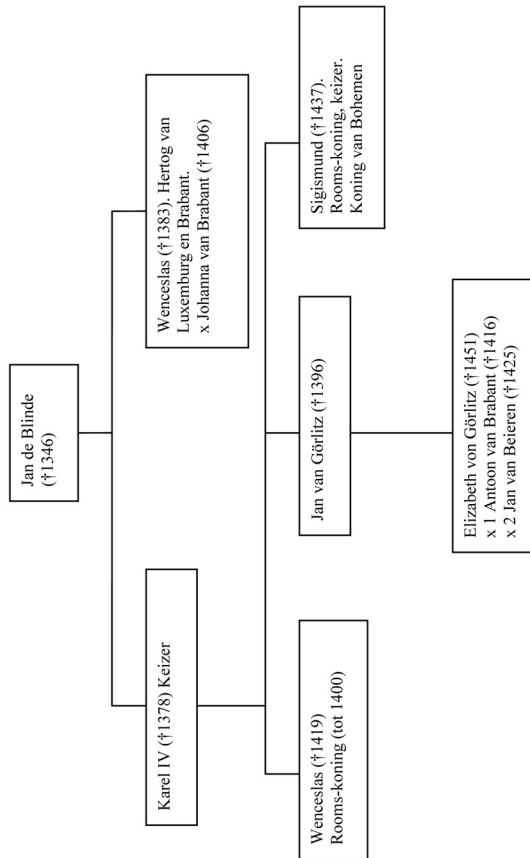
Het zou nog lang, heel lang duren voordat ook de buitenwereld overtuigd was van de rechtmatigheid van de Bourgondische erfrechten. In 1915 voerde Carl Knetsch aan dat een Duitse annexatie van België mogelijk was op basis van de rechten die Lodewijk van Hessen rond 1430 naar voren bracht om Brabant in bezit te nemen.⁷¹

⁷¹ Carl Knetsch, *Des Hauses Hessen Ansprüche auf Brabant* (Marburg 1915).

Stamboom 1. Vereenvoudigde stamboom van de vorsten van het huis van Bourgondië

Stamboom II. Vereenvoudigde stamboom van het Luxemburgs-Boheemse huis.

Robert Stein (1960) is als universitair docent middeleeuwse geschiedenis verbonden aan het Instituut voor Geschiedenis van de Universiteit Leiden. Zijn onderzoek richt zich op staatsvorming en de vorming van identiteiten in de late middeleeuwen. Hij publiceerde onder andere ‘Seventeen. The Multiplicity of a Unity in the Low Countries’, in: D’Arcy Jonathan Dacre Boulton; J.R. Veenstra (eds.) *The Ideology of Burgundy. The Promotion of National Consciousness, 1364-1565* (Brill’s studies in intellectual history 145; Leiden 2006) 223-285; ‘Stände und Staat in den Niederlanden’, in: R.C. Schwinges, C. Hesse, P. Moraw (eds.), *Europa im späten Mittelalter. Politik - Gesellschaft - Kultur* (Historische Zeitschrift. Beiheft 40; München 2006) 205-235; ‘The State’s Officers. The Burgundian Netherlands in the Middle of the Fifteenth Century’, in: R. Suntrup, J.R. Veenstra (eds.), *Shaping the Present and the Future* (Frankfurt am Main 2008) 181-208.

‘Ambtenaren in dienst van de vijand’

De bestraffing van het activisme in de Belgische rijksadministratie (1918-1921)

STIJN DE WILDE EN FREDERIK VERLEDEN

‘Civil Servants working for the Enemy’. The Repression of ‘Activism’ in the Belgian Civil Service (1918-1921)

During the First World War, radical Flemish nationalists or ‘activists’ collaborated with Germany in order to obtain Flemish self-rule or even independence. In the aftermath of the war, the Belgian government prosecuted those who participated in the German Flamenpolitik. The repression of activism has led to many controversies, as the Flemish Movement considered it a harsh, anti-Flemish purge. Little is known about the repression of activists in the Belgian civil service. Yet, the scission of the Belgian civil service in a separate Flemish and Walloon branch was the most disputed measure of the German authorities and many civil servants were involved in one way or another. As it turned out, the administrative post-war purge was much larger than the criminal prosecution of activism. However, it would be a biased judgment to dismiss the administrative purge as an anti-Flemish operation as Walloon civil servants who had collaborated were also prosecuted. The repression of activism was, however, burdened by the deficiencies typical of transitional justice: inadequate legal or administrative procedures, political interference, and infringements of the principles of a fair trial.

Inleiding

De Eerste Wereldoorlog wordt gezien als een kantelmoment in de geschiedenis van de Vlaamse Beweging. Na de oorlogsjaren had minstens een fractie van de Vlaamse Beweging België opgegeven, Vlaamsgezindheid zou in hun ogen per definitie anti-Belgisch moeten zijn. Niet alleen lieten radicale flaminganten zich tijdens de bezetting door de Duitse lokroep bekoren tot het ‘activisme’, wat samenwerking met de bezetter inhield bij de ontmanteling van het koninkrijk België. Ook de nasleep van de oorlog, toen de Belgische overheid het activisme de rekening presenteerde, zou de kloof tussen de Belgische staat en de radicale Vlaamse Beweging verder uitgediept hebben. Flaminganten zagen in de naoorlogse repressie van het activisme een ‘anti-Vlaamse terreur’, een bijkomende reden om zich tegen België te keren. Lode Wils schreef in zijn standaardwerk over het activisme dat iedere politieke stroming zijn eigen mythes schept.¹ De naoorlogse ‘anti-Vlaamse terreur’ van de Belgische staat is een dergelijke mythe geworden. De repressie van het

¹ L. Wils, *Flamenpolitik en aktivisme. Vlaanderen tegenover België in de Eerste Wereldoorlog* (Leuven 1974) 7.